

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ДЕВЕТИ

ПИСМЕНАТА ТРАДИЦИЯ НА БЕСАРАБСКИТЕ БЪЛГАРИ. ЛИТЕРАТУРА.

Надежда Попаз-Кула

Последният период (от края на 60-те години на XX век до днес) от развитието на бесарабската българска литература най-точно отговаря на определението «ускорено развитие на културата», което Г. Гачев дава на българската писмена култура от XIX век¹.

Повечето литературни критици са склонни да съпоставят съвременната бесарабска българска литература с литературата от Възрожденския период на метрополията. Обаче литературата в Бесарабия има свои особености, в сравнение с българската, създавана в рамките на България. Българската литература се развива хронологично, тя обхваща различни течения, направления, докато в бесарабската това го няма. Има донякъде прилика с възрожденските текстове по дух, но те не са точното копие или подражание.

Бесарабската българска литература включва не само характеристиките на възрожденския период на българската литература, но съдържа и някои модерни тенденции в творчеството на бесарабските поети, умело съчетани с възрожденския патос. В поезията на бесарабските българи се усеща влияние на българската поезията след 60-те години (А.Германов, Е. Багряна, Слав Хр. Караславов, П.Пенев и др.) «Ускореното развитие на културата» (в случая на писмената култура) в Бесарабия става за кратък срок (за около 40 години). Освен това влиянието на бисерите от българската, руската, румънската и украинската литератури оказват позитивно влияние за бързия напредък на бесарабската българска литература.

Паметта е една от важните функции на човека, благодарение на която се осъществява неговата самоидентификация. Тя е и един от основните източници за творческата изява и на творците на българската литература в Бесарабия, означава още връщане към началото на своя живот, към произхода. В художественото им творчество най-често тя е още връщане към детството. Именно «в детството — предполага Т.Ив. Живков — се усвояват онези опорни точки на мотивацията и поведението, които биха

могли да се определят като *етнични архетипи*². Пътуването към собственото минало води към такива *етнични архетипи* като: дом, майка, род, език, Родина. Личната памет прелива в сврълична, родова. В нея въпросите: кой съм? откъде съм дошъл? свързват индивидуалното битие с това на рода и нацията на генеалогическо и етническо равнище. Или с други думи, индивидуалната памет се слива в групова, колективна. В основата ѝ стои «културата: комплекс от идентифициращо знание, който се обективизира чрез символични форми като митове, песни, танци, поговорки, закони, свещени текстове, картини, орнаменти, знаци, пътища или ... цели местности»³. Всичко това влиза в «културния багаж» на нацията. Една от ценностите на колективната памет на бесарабските българи са традиционните наративи и песенната традиция. Запазили своята етническа самобитност, тези текстове са придобили своеобразна «сакралност». Българската народна приказка и песен от Бесарабия, пренесени заедно с оскъдната покъщнина, са свято пазени като свиден спомен за прародината. Събирани и издавани няколкократно, те представят най-точно душевността на българина, също така обясняват и защо в художествените текстове има трайно присъствие темата за Рода и Родината.

Сред тези «сакрални» текстове е известната книга на Н. Державин «Българские колонии в России.» в два тома.⁴ Макар че за пръв път първият том излиза през 1914 г. в «Сборник за народни умотворения», кн. XXIX, популярността и интересът към книгата е актуален и досега⁵. В нея авторът представя народното творчество, бита, традициите и обичаите на българите-имигранти: в Таврическа, Херсонска и Бесарабски губернии. Тук намираме информация за първите събирачи на песенното творчество и техните работи. Сред тях са: П. Календжи «Другар за деца», Одеса, 1864г., Т.Икономов (изд.) «Общ труд», Болград, 1868, кн. I, с. 88, кн. II, 79, 81, кн. III, 65., Ив. С. Тодоров «Български народни песни, събрани в с. Преслав и с. Строгановка, Русия», Ловеч, 1903; Й. Титоров «Българите в Бесарабия», С. 1905 г.; полк. Т. Янков «Български народни песни от Елена В. Янкова», Пловдив, 1908, книгата на събирателя сред преселниците учителят Ат. Върбански, «Песните на Бердянските българи», Ногайск, 1910 г. Освен песенния фолклор, авторът представя пред читателя и народни пословици, поговорки, както и разпространените български имена и фамилии и т.н. Самата книга на Н. Державин е изключително ценна за изследването на народопсихологията на българина в Бесарабия и Таврия.

Сборникът на Н. Кауфман «Народни песни на българите от Украинска и Молдавска СССР в 2 т., С. 1982 г. представлява едно от най-обемните трудове, излезли досега в изследването на българската песенна традиция в Бесарабия и Таврия през последните години. Авторът разделя песните според предназначението: на полски труд, на седянка, обичайни песни, трапезни, хороходни и др. В предговора авторът подчертава тракийския произход на

песните и посочва известните изследователи на българската песен в Бесарабия и Таврия: Ю. Венелин, Ив. Тодоров, полк. Т. Янков, Ат. Варбански и Н. Державин...

Друга много важна книга, издадена през 1994 г. е известният сборник приказки от Бесарабия и Таврия на Елза и Иван Стоянови «Късметлива Неда». Всъщност, книгата е съставена по материалите на Ц. Гинчев, публикувани в сп. «Общ труд» в Болград през 1868 и Н. Державин от книгата «Болгарские колонии в России», Санкт Петербург, 1915 г. Но самата книга носи сакралната функция на паметта на народа. Самото разделение на сборника е от четири дяла. Първият дял: «Да правим добро» е представен от преразказани от народа библейски легенди за сътворението на света, за раждането на Исус Христос, за чудесата, сътворени от различни светии и от Господ. В някои от тях се забелязва влиянието на апокрифните легенди. Вторият дял «Булка с крила» е представен от вълшебни приказки. Третият — «За три думи — три години работа» по думите на съставителите на сборника са пропити от «ориенталския дух». Те посочват, че за навлизането на елементите от източните приказки е «виновна» новобългарската книжнина. Ярък пример се дава с петте издания на приказките «1001 нощ», в Браила, през 1864, в Русчук (Русе), през 1871, в София, през 1884, в Стара Загора през 1887 и във Велико Търново, през 1897-1899. Изданията в Браила и София са осигурени от родолюбиви спомоществатели и ученици от Централното болградско училище. Влиянието на тези издания несъмнено е оставило белег в приказното творчество на бесарабските българи, за което говори и Цани Гинчев. Последният дял: «Инат до смърт» «са по-скоро преразказани народни песни, басни и народни анекдоти»⁶. Особено място заема речникът от специфични регионални думи. Авторите са съумели да преработят текстовете на съвременен книжовен език, запазвайки индивидуалността на разказвачите (те са посочени в края на всяка приказка) и аромата на образците на народното творчество в миналото.

Тези книги представят една епоха в културното развитие на бесарабските и таврийските българи. Нарочно съм посочила тях като емблематични за всяко поколение българи, населяващи сега територията на Украйна и Молдова. Последната книга е знакова в развитието на българската култура през последните години. Тоест чрез нея е осъзната значимостта за съхранението паметта на народа. Оттук и идва частичният отговор на въпроса: защо през последното време в бесарабската литература е актуална темата за Рода и Родината?

Ако приемем за отправна точка на самостоятелното развитие на българската култура в Бесарабия 1878 г.⁷, логично би било да започнем изследването на този период. Но не можем да не засегнем и предосвобожденския период в развитието на писмената култура в Бесарабия. Разбира се, корените на писмената традиция на българите в Бесарабия са в историчес-

ката Родина. Идвайки тук, те взимат със себе си най-ценните неща в това число и книги, основно църковни. Тъй като религията, също е един от главните носители на паметта. За съжаление много малко са се запазили такива книги — свещени текстове, но тези, които са стигнали до наши дни ни говорят за много неща⁸. Паметници на писмената култура на бесарабските българи са и църквите (Църквата в Болград, Твърдица, Чийшия и др. места), както и надгробните плочи, върху които са се запазили българските имена на първите преселници. На новата земя българите изграждат своя писмена традиция, която «обслужва» интересите на Родината. Самата атмосфера на «свободната земя» в Бесарабия стимулира до голяма степен развитието както на езика, така и на книжнината. Освен това българският книжовен език в Метрополията по това време все още не е окончателно фиксиран. А «новата литература на Възраждането, литературата до Априлското въстание и Освобождението е преди всичко емигрантска литература»⁹. Тоест тя се е създавала по «свободните земи», сред които е и Бесарабия.

Е. Стоянова в книгата си «История одного языкового острова» разделя развитието на българската книжнина в Бесарабия на 3 периода: 1). През 60-70 г. на XIX в.; 2). през 20-30 г. на XX в и 3) съвременния период.

За първия период голяма роля изиграва Болградската печатница, която издава литература през 60-70 г. на XIX в. в 4 основни направления: 1. учебници, читанки; 2. религиозна литература — молитвеници, евангелия...; 3. произведения на художествената литература от български автори; 4. лекции, речи на преподавателите на Болградско Централно училище (БЦУ), също публицистични брошури на актуални теми, включително политически¹⁰. В периода 60-70-те години на XIX в. сред големия брой документи, издадени в Болградската типография, се разграничават 5 стила, които са функционирали тогава: разговорно-битов, официално-делови, вестнико-публицистичен, научен, също така и учебно-научен и художествена. Сред тях са се запазили диалектни изследвания, вестници и списания, писма, учебно-научна литература, художествени произведения, т. е. присъстват основните стилове, което говори за високо равнище на писмената култура в Бесарабия задоволяваща нуждите на местното българско население и населението от метрополията.

През втория период 20-30-те години на XX век се наблюдава голям подем в печатането на български книги¹¹. Преди всичко книгопечатането на български език се свързва с водещата се тогава политика за ограмотяване на населението. Образувано е национално издателство — Държавно издателство на националните малцинства в Украйна (Държнацмениздат, или Нацмениздат, или Укрдържнацмениздат) с български сектор. Първоначално от 1923-1934 издателството се намира в Харков (тогавашната столица на Украйна), след 1934 г. в Киев. Задачата на сектора е да «съдейства за понататъшно стопанско и културно развитие на българското население в УССР, за пълно ликвидиране на неграмотността и за приобщаването му към строи-

телството на социализма»¹². Става ясно, че голям дял от литературата е насочена на водещата се тогава политика — строителството на комунизма. 33% от издаваната литература се пада на учебна литература, което напълно отговаря на нуждите на българското население по това време.

Едновременно със съществуващото издателство, в Украйна работи още едно издателство в Москва «Книгоиздателство на чуждестранни работници в СССР (от 1931), а от 1938 г. — книгоиздателство на чужди езици.»¹³ Обаче то е насочено изцяло в политическа насока.

В тези издателства активно са работили както българи-политемигранти, така и българи от местната интелигенция, сред тях са: Ал. Власов, Никола Фуклев, Иван Герджиков, Иван Мавроди, Мишо Хаджийски, Д.Марков... Е. Стоянова в книгата си «История одного языкового острова» подчертава големия им принос за развитието на българската книжнина през този период, който бе прекъснат от репресии. Повечето от тези имена са станали тяхната жертва. Художествената литература, излизаща на български, бе от една страна от българската класика (Иван Вазов) и от друга с идеологическа насоченост («Село Борово» Кр. Велков, «Хоро « на А. Страшимиров и др.). Художествените текстове от местната интелигенция също се придържат в това направление. Само по названията може да се съди за съдържанието им. Едно от изключенията е творчеството на М. Хаджийски, което е богато на български образи и традиции¹⁴.

Състоянието на съвременната писмена форма, според Стоянова, е кризисно. Вследствие на политическите промени се прекъсва връзката с метрополията, което се отразява негативно на писмената традиция на диаспората. Около 50 години езикът се е използвал само на битово равнище. «Статутът на съвременния писмен вариант може да се определи с термина местен»¹⁵. Стоянова подчертава «регресивно развитие» на съвременния български език в Бесарабия. През последните десетилетия национално-възродителният процес на българската диаспора в Украйна и Молдова поставя на първо място запазването на българската устна традиция и усвояване на книжовните норми на писмената.

По специално внимание тук ще бъде отделено на текстовете, публикувани през съвременния период (от края на 80-те години на ХХ в. до 2005 година), тъй като именно тогава, след демократическите промени, започва особено остро да се дискутира положението и културният живот на малцинствата, населяващи бившите републики на СССР. Създалата се ситуация е свързана преди всичко с предшествашите ги исторически събития (репресиите). Тези текстове имат важна функция — да запазят идентичността на бесарабските българи, да повдигнат националния дух и патриотизъм. Появяват се отделни литературни странички и вестници, някои от които поради финансови проблеми, спират да се издават¹⁶. Основните теми, изтъкнати на страниците на тези издания, са сродни с темите в художественото творчество на местните българ-

ски творци. В тях се преплитат важните за бесарабския българин въпроси за родовата памет: за произхода на рода, за Родината...

Разглеждайки Библиографския указател «Болгары Молдовы и Украины: вторая половина XVIII в. — 1995 г.» на И. Грек, глава «Болгары СССР в 1944 — 1991гг.», виждаме, че до към края на 60-те почти няма заглавия на български език в каквато и да била област — текстовете са на руски, украински или на молдавски. При това за периодични издания на български език до края на 80-те години на XX век не ставало и дума. Българските бесарабски творци, които писали в този период на български, имали възможност да публикуват своите произведения само в превод. Към края на 80-те години се активизира възрожденският процес в Бесарабия. Това значително увеличава броят на българските заглавия. Тогава голяма част от текстовете повдигат актуалните въпроси на българската култура в диаспорите Украйна и Молдова: език, образование, култура... Направеният анализ на съвременните периодични български издания в Бесарабия (от 1987 до днес) говори за активизиране на темата за произхода, за съхраняване на българските традиции и обичаи. На техните страници се появяват патетични, прозаични и поетични текстове както на редовни читатели, така и на местните български творци: Бурлак-Вълканов, Н.Стоянов, Т.Стоянов, Г.Барбаров, Т. Танасова, М.Бъчваров и др.

Обект на по-специално изследване са текстовете на читателите. Направените наблюдения са върху следните вестници: «Свет Октября», «Български глас», «Родно слово», «Роден край». Ето заглавията на публикациите във вестниците: «Обич към родния Буджак», «На теб съм верен, роден край», «Чувство за двуединност на родината», «Мисията да си български поет в Бесарабия», «Без тебе, Българийо, живях, но с тебе ще умра», «Бесарабия — това свидно име», «Глас от Онгъла», Като слънце тя сияе в нас». Това са само малка част от текстовете, публикувани във вестниците. Самите заглавия ни говорят за патриотичния им характер. Тук са включени и текстове от образователно съдържание, като методически разработки по литература и език в помощ на ученици и учители, текстове от българската история и историята на бесарабските българи, части от книги като например «Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще» на И. Грек и Н. Червенков, издадена през 1993 в София. Също така на страниците имат място злободневните въпроси за изучаването на българския език, проблеми и перспективи. Авторите на избраните текстове са повечето редовни читатели. Темите, които са публикувани на страниците, по удивителен начин се преплитат с поетическото наследство на съвременните поети-бесарабци. Сред тях са: темата за произхода, за рода, за Родината и за Прародината — всичко, като устно творчество се превъплътява в писмени патриотични текстове.

П. Митев в предговора към книгата «Бесарабските българи за себе си» открива няколко проблемни центъра в публикуваните там мемоари —

това са: историческа памет, етническа и генеалогическа¹⁷. Същото можем да кажем и по отношение на тематичното съдържание на публицистичните и художествените творби на бесарабската българска писмена култура. В тях ще намерим текстове, отразяващи родовите отношения, традиции, обичаи — всичко, което се отнася към генеалогичната памет. Има текстове, подчертаващи етническата принадлежност, придаващи възторг и гордост от българския произход. А при повечето автори историческата памет е в основата на всичко сътворено. Почти всеки текст съдържа исторически сведения, свързани с миналото на бесарабските българи.

Сред възникващите въпроси за произхода, корените, Родината, идва и въпросът за мястото на България и на Бесарабия в душата на българина-преселник. Ето как вижда проблемите на бесарабските българи Марин Георгиев: «Без да бъде конфликтно, у тях се усеща своеобразно «раздвоение». От една страна — *унаследеното* — като кръв, език, бит, а от друга — *придобитото* — земята, съобщността с друг народ и държава. По кръв те са верни на унаследеното, по живот и по дълг — на земята, върху която са пуснали корен»¹⁸. Според мен, това не е раздвоение, а състояние на душата, в която еднакво имат място и двата топоса — Бесарабия и България. Това го виждаме в творчеството на всички бесарабски писатели: П. Бурлак-Вълканов, Н. Стоянов, Г. Барбаров, Т. Танасова-Тодорова, Илия Вълков, Т. Стоянов, М. Бъчваров и др. Това състояние ще видим в публицистичните текстове: «Ето, дойде време, когато и аз, българка от Бесарабия, имах възможност да видя своята прародина България със своите очи: нейните планини, гори, бистри реки. Да говоря с моите сънародници. Макар че ние живеем в различни държави, но в нас тече една кръв и това ни обединява: границите никак не могат да ни разделят, горещите човешки сърца за общуване нямат никакви препятствия»¹⁹ — пише един читател.

«Моят роден край... Моята Бесарабия... С цената на раздялата с Теб, постигнах твоята дълбочина. С цената на раздялата заобичах майка ми така, че сега я боготворя. Мислейки за родното, дори и за най-мъничък нюанс, душата ми се прелива от най-добри и нежни чувства, на които съм способна...»²⁰.

Тоест полетът на поетическата мисъл може да продължи до безкрайност, за да си представи далечното като близко и родно. За обикновения човек от Бесарабия това състояние също носи поетичен характер. Паметта е съхранила и пренесла през вековете кръвта на прадедите.

За съхранението и запазването на историческата, етническата и генеалогическата памет успешно работят и учебниците, издавани от Министерството на образованието на Украйна и Молдова. В Молдова е осигурен целият учебен процес от 1 до 9 клас²¹. Украйна също върви по стъпките на Молдова. Работи се вече с учебниците по българска реч за 2 клас и български език за 3 клас, също така и за 5 клас, който е направен в съответствие с

новата Програма по български език и литература в Украйна²². Съдържанието на учебниците е препълнено от родолюбиви текстове на български автори от метрополията и от диаспората, заимствани и от литературата на съседите: молдовани, гагаузи, руснаци, украинци... В тях «преследва се целта дискретно да се насочи вниманието на децата към понятия, свързани с етническата им принадлежност и със социокултурната среда, в която живеят и се развиват — *род, прародина, роден край, майчин език, държавен език и др.*»²³

Учебниците от 1 до 4 клас са повече илюстративни, съобразени от възрастта. Илюстрациите са наситени с родолюбиви мотиви. Вниманието се акцентира върху родния край и България като Прародина.

Уроците по българска граматика в Учебника за 5 клас²⁴ са обединени в следните теми: За въображението; За храбростта; За поуката; За природата; За добрината; Буджак. Литературната част се състои от Българско народно творчество с две основни теми²⁵: Чародейните пътешественици и Гласове на герои от далечни времена.

В книгата на един ред са поставени образите от българския и молдавския фолклор Хитър Петър и Пъкале и Тъндале, също така и Крали Марко, Свети Георги и др. Разделът Художествена литература продължава предишните теми: Поучителни случки с животни, предмети и хора; България в образи и картини; Човекът в света на доброто и злото; Главата «България в образи и картини» е видяна през очите на Иван Вазов и бесарабските поети Петър Бурлак-Вълканов и Нико Стоянов. А в раздела «С Бесарабия в сърцето» е представен Буджака през погледа на местните автори както от български произход, така и от румънски: «У дома» на Василе Романчук в превод от Нико Стоянов, «Когато тъмносиньото небе» на Тодор Стоянов, «Завръщане» на Георги Барбаров, «Утро над родното село» на Михаил Бъчваров, «Буджашките славеи» на Иван Вълков.

Учебникът за 6 клас²⁶ съдържа следващи теми: Слово — мое откровение; Откъде идвам; Какво зная за моя роден край?; Българска народна поезия; Художествена литература: Гласът на свободата. В последния раздел наред с текстовете от българските автори е поместено стихотворението на бесарабски автор Ив. Мавроди, посветено на Хр. Ботев.

Учебникът по български език и литература за 7 клас²⁷ в раздела български език съдържа теми, разкриващи Българските светове: Езикът, Природата, Историята, Митовете, Семейството. А раздел Българска литература представя литературата преди и след Освобождението и Съвременна българска литература, където са включени наред с българските автори от Метрополията и авторите от диаспората: Михаил Бъчваров и Нико Стоянов.

Учебникът за 8 клас²⁸ е разделен на следните части: Родословие, Бащи и деца, Мечти и идеали, Време и Времена, Земя и хора. Раздел Българска

литература съдържа текстове от българското Възраждане, следосвобожденска литература и съвременна. Той е в синхрон с раздела Български език, т. е. напълно точно отговаря на съдържателните теми: Род, Родина, Време, Земя, хора. Наред с това са дадени и уроци по литературна теория.

Учебникът за 9 клас²⁹ представлява по същия начин, както и предишните учебници в две части: език и литература. В него са поставени актуалните теми: Единство в многообразие: език; стил; литература; човек и природа; култура; творчество. Учебната част по литература също представлява тематични раздели както и в учебника за 5 клас: Камбана на свободата; За българската душевност; Българинът и другостта; Пътят към Родината — път към самопознание.

Трябва да се добави още, че освен текстовете от местни писатели и илюстрациите към учебниците са от местни молдавски и български художници. Тук е включен и бесарабският художник и поет Димитър Пейчев. Неговите илюстрации са най-подходящи за илюстрация на подобен учебник, тъй като най-точно отразява традициите, бита и душевността на българина в Буджака³⁰.

Уникален по своето съдържание и по назначение е «Учебник по родолюбие» от Н. Стоянов, издаден в Кишинев, 2001 г. В него са събрани поетичните текстове от българското Възраждане (от Паисий Хилендарски) до съвременното творчество на поетите от диаспорите в Украйна и Молдова. Това е една ценна антология за развитието на българската култура в Бесарабия и възпитанието на родолюбиви българи.

Също родолюбив дух носи и алманахът «Родолубец», издание на Културно-просветно дружество на Бесарабските и Таврийските българи «Родолубец». Той е подреден изцяло във възрожденски дух. Алманахът излиза веднъж в две години. Макар че излиза в София, той се разпространява сред интелектуалци-родолюбци по всичките български диаспори. Сред рубриките: «Български пантеон», «Съкровищница на народния дух», «Де е България», «България през вековете» особено място заема рубриката «С България в сърцето», където се публикуват произведенията на писателите от българските диаспори от Украйна, Молдова, Румъния и Западните покрайнини. Има място и новата рубрика «Нови изследвания», където имат възможност да публикуват своите изследвания известни и млади учени по проблемите на българските диаспори в чужбина.

Спирам се на тези учебници и книги подробно защото художествените текстове, поместени в тях, пряко отразяват отношението на Бесарабския българин към родното. А от друга страна, ако не възпитаем в подрастващото поколение любов към езика, близките, Родината и Прародината, няма да запазим българската идентичност. А патриотизмът е необходим за благополучното развитие на културата на една развиваща се нация в условията на глобализация и интеграция.

И така: Развитието на писмената традиция в рамките на българската култура в Бесарабия през различни етапи от своето съществуване е неравномерно поради създадените се исторически условия. В първия етап тя работи за нуждите на метрополията, във втория — за кратко време за себе си, след което следва «забвение», а на третия вече работи за възраждането на българската култура в диаспорите Молдова и Украйна.

Както в текстовете от художествената литература, така и в периодичния печат се наблюдава особен интерес към родното: Родината, Прародината, традициите, езика..., който се дължи на културната памет на бесарабските българи като една от главните особености на българската душевност в диаспорите. Литературата на бесарабските българи в настоящето време претърпява известен развой и благодарение на популярните издания, излизат както на местата, така и в метрополията.

БЕЛЕЖКИ

¹ Гачев Г., «Ускореното развитие на културата», С. 2003.

² Живков Т. И. Етничният синдром, С. 1994, с. 53.

³ Асман, Я. Културната памет. 2001, с. 87

⁴ Державин, Н., Българските колонии в России. т. 1, СБНУ, кн. XXIX, С. 1914; т. 2, Българските колонии в России. Язык. Санкт Петербург, 1915.

⁵ Излиза фототипно издание през 1994 г.

⁶ Елза и Иван Стоянови. Житейското евангелие на народа В: Късметлива Неда, С. 1994., с. 125

⁷ Рацеева, Е. 2001: 196-197,

⁸ З.Петкова «Бабиното евангелие» Родолубец, 2002 г; Митев, П.-Е., Червенков, Н., Бесарабските българи за себе си, С. 1996, с. 44.

⁹ Жечев, Т. Въведение в новата българска литература. С. 1995, с. 65.

¹⁰ Стоянова 1997: 24

¹¹ Вторият период важи само за Украйна, т.к. другата част (молдовската) е била под насилствена румънизация.

¹² Жендова-Христова Книгоиздаване на български език в СССР 1917-1944: С., 1983, с.15.

¹³ Пак там, с. 16

¹⁴ Вж. по-подробно за тв-то на М. Хаджийски статията на Е.Рацеева «Писателят Мишо Хаджийски». Във: Българите в Северното Причерноморие, т. 7, Велико Търново, 2004, с. 119-130

¹⁵ Стоянова, Э. История ... 1997, с.223.

¹⁶ По-подробно виж. Попаз-Кула, Н. «Българският периодичен печат — минало и настояще. Основни акценти», алманах «Родолубец», С. 2004, с. 330-334

¹⁷ Митев. Е., Червенков. Н. «Бесарабските българи за себе си», С. 1996 г., с. 16

¹⁸ Списание «ПЛАМЪК» № 10, 1977 г., Марин Георгиев, СИНОВЕ НА ДВЕ РОДИНИ

¹⁹ В. «Свет Октябрия», Лит. страница «Кълнове» 17. 08. 1991г, «СЛЕДВАМ ЖУРНАЛИСТИКА», Лилия Антонова, студентка в Софийския университет «Св. Климент Охридски»

²⁰ В. «Български глас», 2 март, брой 2 (11), 1996г., «РАЗГОВОР ОКОЛО ИЗВОРА...» Светлана Мумжиева, гр. София

²¹ По подробно вж. Демирева, К. Обучението по български език и литература в Молдова и Украйна. Състояние и перспективи на учебникарското дело. В: Родолубец С. 2004., (420-424)

²² Пак там, 424

²³ Пак там с. 421

²⁴ Говорим за учебника по български език и литература за 5 кл. К. Демирева, Н. Кара, Е. Рацеева, Л. Кавръкова «Български език и българска литература» 5. клас, Кишинев, «Cartier», 2000 г. и второ преработено издание от същите автори излязло в същото издателство през 2005.

²⁵ За ролята на българския фолклор в образованието вж. Рацеева, Е. Българският фолклор в системата на литературното образование в молдавските училища с български контингент учещи се. В: Българският език в Молдова ,2. Материали от втората Международна научна конференция на тема Функционирането на българския и другите езици и литератури в контекста на езиковата ситуация в република Молдова», Комрат, 2003 г., с. 74-80

²⁶ К. Демирева, Е. Рацеева, Н. Кара, Надя Бурджијева? «Български език и литература» 6. клас, Кишинев, «Cartier», 2001 г.

²⁷ Е. Рацеева, Н. Кара, К. Цанков «Български език и литература» 7. клас Кишинев, «Cartier», 2002

²⁸ Е. Рацеева, Н. Кара, К. Демирева «Български език и литература» 8. клас Кишинев, «Cartier», 2003

²⁹ Е. Рацеева, Н. Кара, К. Демирева, М. Георгиева «Български език и литература» 9. клас Кишинев, «Cartier», 2003

³⁰ По подробно за творчеството на Д. Пейчев ще се спрем по-нататък.